

СТОРОЖ Вікторія – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології, факультет дошкільної педагогіки та психології, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна, індекс 65031 (storozhviktoriya@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9502-8716>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМПАТІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОЇ СФЕРИ

Анотація. Соціономічна сфера пред'являє до психологів, педагогів і соціальних працівників особливі вимоги: розуміти емоційний стан клієнта, вміти у відносинах із клієнтом бути щирим, відображати та передавати пережиті почуття. Без практичного опанування такої психічної реальності, як емпатія, неможливе досягнення ефективності професійної діяльності. У підходах до проблем емпатії десятки визначень, які передбачають моделі емпатичного процесу, стадії, етапи, рівні, механізми. Проблема вивчення емпатії завжди актуальна для фахівців соціономічної сфери. Особливо важлива проблема дослідження та розвитку емпатії у професійному становленні студента-психолога. Виявити емпатію до співрозмовника – значить подивитися на ситуацію його поглядом, відчутти подібні почуття, розуміти та приймати його актуальний емоційний стан.

Стаття присвячена розгляду емпатії як властивості особистості, необхідної для успішного спілкування та взаємодії. Автор досліджує психологічні особливості емпатії майбутніх фахівців соціономічної сфери. У статті розглядається проблема розвитку емпатії як найважливішої якості особистості фахівців соціономічної сфери: психологів, педагогів, соціальних працівників, в умовах соціалізації в закладі вищої освіти. Наводяться результати емпіричного дослідження з метою визначення рівня емпатії у студентів-психологів і визначення основних підходів до її розуміння. Розглядається феномен емпатії, аналізується професійна діяльність працівників соціономічної сфери, представників професій, що «допомагають».

З'ясовано, що великий вплив у процесі навчання фахівців соціономічної сфери має виховний чинник. Запропоновано кілька напрямів виховного впливу на особистість майбутніх представників соціономічних професій. Акцентується на тому, що емпатія вважається необхідним чинником морального розвитку особистості, сприяє розвитку гуманних відносин, альтруїстичного стилю поведінки.

Ключові слова: соціономічна сфера, емпатія, співчуття, співпереживання, професійна діяльність, емпатичні здібності, освітній процес.

STOROZH Viktoriya – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Family and Special Pedagogy and Psychology, Faculty of Preschool Pedagogy and Psychology, State Institution "Southern Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky", 26, Staroportofrankivska Str., Odesa, Ukraine, postal code 65031 (storozhviktoriya@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9502-8716>

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF EMPATHY OF FUTURE SPECIALISTS IN THE SOCIONOMIC SPHERE

Abstract. The socionomic sphere makes special demands on psychologists, teachers and social workers: to understand the emotional state of the client, to be able to be sincere in relations with the client, to reflect and convey the experienced feelings. Without practical mastery of such a mental reality as empathy, it is impossible to achieve the efficiency of professional activity. In the approaches

to the problems of empathy, there are dozens of definitions that provide models of the empathic process, stages, levels, mechanisms. The problem of studying empathy is always relevant for specialists in the socio-economic field. The problem of research and development of empathy is especially important in the professional formation of a psychology student. To show empathy in relation to the interlocutor means to look at the situation from his point of view, to experience feelings similar to him, to understand and accept his current emotional state.

The article is devoted to consideration of empathy as a personality trait necessary for successful communication and interaction. The author examines the psychological features of empathy of future specialists in the socio-economic sphere. The article considers the problem of developing empathy as the most important personality quality of specialists in the socio-economic sphere: psychologists, teachers, social workers in the conditions of socialization in a higher education institution. The results of an empirical study aimed at determining the level of empathy among psychology students and determining the main approaches to its understanding are presented. The phenomenon of empathy is considered, the professional activity of workers in the socio-economic sphere of activity, representatives of "helping" professions is analyzed.

It was found that the educational factor has a great influence in the process of training specialists in the socio-economic field. Several directions of educational influence on the personality of future representatives of socio-economic professions are proposed. Emphasis is placed on the fact that empathy is considered a necessary factor in the moral development of an individual, contributes to the development of humane relations, and an altruistic style of behavior.

Key words: *socio-economic sphere, empathy, compassion, empathy, professional activity, empathic abilities, educational process.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах світової глобалізації, економічної нестабільності та зсуву екологічної рівноваги в усіх країнах зростає значущість фахівці соціономічного типу професійної діяльності, або «допомагаючої» професії (психологи, психотерапевти, педагоги, соціальні працівники тощо).

Однією з важливих проблем сучасного суспільства є проблема гуманізації відносин людини з людьми, які їх оточують. У дослідженні І.І. Штих поняття «гуманність» і «гуманістична спрямованість» тісно пов'язані з поняттям емпатії. У час, коли в суспільстві багато конкуренції, споживацтва, агресії один до одного, проблема гуманності й емпатії особливо актуальна (Штих, 2015).

Особливої актуальності набуває процес затвердження нових цінностей, головною з яких є формування та розвиток духовної культури особистості. Невід'ємною частиною даного виду культури є емоційна зрілість, здатність до співпереживання, уміння розуміти та приймати іншого. Ключовою умовою цього процесу є емпатія. Психологи нині багато говорять про проблему розвитку та формування емпатійної особистості, що вирізняється гнучкістю у спілкуванні, позитивним мисленням, здатністю до децентрації й альтруїстичної поведінки.

Специфіка професійної діяльності фахівців соціономічної сфери діяльності вимагає вмінь отримувати, аналізувати, інтерпретувати та фіксувати інформацію, встановлювати контакти з людьми відповідно до психологічних законів. Отже, завдання полягає в тому, щоб фахівці соціономічної сфери, які працюють із людьми, мали не тільки професійні знання та вміння, а й володіли професійно значущими особистісними властивостями, що сприяють вирішенню особистих проблем людей і реалізації їхніх потреб. Для цього потрібен розвиток емоційної сфери даних фахівців як інструменту професійного вирішення проблем, як засобу протистояння професійним деформаціям.

Найважливішою моральною якістю фахівців соціономічної сфери діяльності, яка сприяє формуванню в них професійної комунікативної компетентності, є емпатія у взаєминах із людьми. Під час надання психологічної допомоги емпатія сприяє гармонійним міжособистісним відносинам, моральності особистості, взаєморозумінню.

Аналіз досліджень. Основою нашого дослідження стали праці зарубіжних авторів, питання емпатії вивчали А. Бандура, Р. Даймонд, А. Маслоу, Р. Мей, Ф. Олпорт, К. Роджерс, К. Хорни, З. Фрейд. З вивченням емпатії як психологічного явища пов'язані роботи таких учених, як: В.В. Абраменкова, Н.А. Амінов, О.Д. Божович, Т.П. Гаврилова, С.М. Максимець, М.В. Молоканов, Л.В. Ткачук, Е.В. Тюптя, Т.І. Федотюк. Багато вітчизняних дослідників розглядають

емпатичну здатність як один із компонентів комунікативної компетентності учасників міжособистісного спілкування.

У психології можна виділити різні підходи до розуміння емпатії. Коли говорять про емпатію, психологи також бачать у ній витoki морального розвитку особистості. Емпатія означає співчуття, співпереживання, розуміння психологічних станів інших. За визначенням Е. Тетчер, емпатія як позначення процесу почуття, узагальнюючи ідеї, які вироблені у філософській традиції симпатії, з теоріями почуття (Журавльова, 2018, 38).

Одним із них є розгляд емпатії як якості особистості, її здатності проникати за допомогою почуттів у внутрішній світ інших людей, співчувати їм, поділяти їхні переживання, здатність бачити себе на місці інших людей, готовність надати їм посильну допомогу (Сердюк, 2016, 95–99).

Емпатичні здібності для фахівців соціономічної сфери діяльності, особливо психологів, важливі для продуктивного міжособистісного спілкування та взаєморозуміння. Проте розвиток емпатії в сучасних молодих людей залишається на невисокому рівні. Незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених проблемі емпатії особистості, питання емпатії майбутніх фахівців соціономічної сфери діяльності вивчено мало. Отже, проблема в умовах сьогодення є соціально значущою та потребує вивчення.

Мета статті – теоретично обґрунтувати й експериментально дослідити психологічні особливості емпатії майбутніх фахівців соціономічної сфери діяльності.

Виклад основного матеріалу. Однією з важливих проблем сучасного суспільства є проблема взаємин людини з оточенням. Особливої актуальності набуває процес затвердження нових цінностей, головним із яких є розвиток культури особистості. Невід’ємною частиною цього виду культури є здатність до співпереживання, уміння розуміти та приймати іншого. Ключовою умовою цього процесу є емпатія, яка є головним досягненням у роботі фахівців соціономічної сфери, наприклад психологів, педагогів, соціальних працівників, які впливають на людей. У процесі аналізу поняття «емпатія» виявили, що вона сприймається як здатність, процес, стан. Однією з важливих професійно значущих особистісних якостей психолога є емпатія. Серед професійно важливих якостей особистості психолога прийнято особливо виділяти здатність до емпатії, рефлексії та професійного психологічного мислення, особливістю якого є необхідність узагальненого й опосередкованого пізнання психологічного механізму вчинків людини, що ведуть до знаходження способів ефективної взаємодії з ними в умовах професійної діяльності.

Становлення професійної ідентичності фахівців соціономічної сфери – особливий процес, багато в чому відмінний від аналогів, пов’язаних з іншими галузями діяльності. Ця професія пред’являє особливі вимоги до особистості людини, завдяки чому у процесі навчання студент більшою чи меншою мірою набуває таких особистісних особливостей, як інтернальність, рефлексивність, здатність до емпатії. Саме емпатія у професіях системи «людина – людина» розглядається як чинник формування мотивації, що зумовило вибір даної професії, та як чинник успішності професійної діяльності.

У результаті проведеного аналізу різних теоретичних підходів до вивчення проблеми емпатії можна визначити, що емпатія вважається необхідним чинником морального розвитку особи. Вона розглядається як ефективний засіб розкриття та засвоєння внутрішнього стану, моральних відносин, культивованих естетичних норм, сприяє розвитку гуманних відносин, альтруїстичного стилю поведінки. Емпатичне співчуття, співпереживання виступає мотивом-посередником під час надання людині допомоги.

Як зауважує О.С. Вавринів, емпатія – це багаторівневий, складний феномен, який є сукупністю емоційних, когнітивних і поведінкових здібностей особистості. Здатність до емпатії полягає в умінні надати емоційну відповідь на переживання, думки та почуття об’єкта емпатії (Вавринів, 2019).

Кожна людина приходить у соціум зі своїм унікальним набором якостей, досвідом, мисленням, сприйняттям, світоглядом і звичками. У зв’язку із цим наше головне завдання – навчитися взаємодіяти з людьми, поважати їхню індивідуальність. Тобто нині в суспільстві гостро постала проблема його гуманізації. Уміння зрозуміти суть переживання людини, відчувати її прикрощі та радості, проникнути в її внутрішній світ – усі ці здібності у психології можна поєднати поняттям «емпатія».

Емпатія є ядром комунікації, вона дозволяє зробити міжособистісні відносини гармонійнішими, а поведінку людини соціально зумовленою.

Розвинена емпатія є важливою якістю людини, діяльність якої вимагає розуміння психічного стану іншої людини, почуття внутрішнього світу. Тому фахівці соціономічної сфери – психологи, педагоги, соціальні працівники – будуть значно відрізнятися за своїми емпатичними особливостями від усіх інших людей. До того ж ця відмінність може бути як у бік збільшення емпатії, наприклад у практичних психологів, які консультують людей, так і в бік її зменшення – у соціальних працівників, які постійно стикаються з неприємними аспектами людського життя.

Проте залишається відкритим питання, чи змінюється емпатія у процесі професійного життя особистості, або люди вибирають професії, виходячи з наявних у них емпатичних особливостей. В умовах сьогодення особливо це стосується фахівців соціономічної сфери діяльності (психологів, педагогів, соціальних працівників), адже їхня професійна діяльність залежить передусім від емпатійності.

Емпатію, яка спрямована на іншу людину, уважають співчуттям, вона проявляється як турбота. У співчутті відбивається переживання індивідом неблагополуччя іншого. Воно виникає в ситуації, коли стан, який переживається партнером, спонукає індивіда виявити свої найкращі моральні якості, виникає потреба допомогти людині.

У результаті дослідження уявлень сучасних психологів про емпатію ми виділили три основні підходи до її розуміння. У першому підході емпатія сприймається як психічний процес, спрямований на сприйняття різних відкритих змінних об'єкта емпатії, їх розуміння та побудова плану сприяння об'єкту. Тобто він підкреслює динамічну, процесуальну та фазову природу емпатії.

У другому підході емпатія сприймається як психічна, емпатична реакція на стимул. Деякі дослідники вважають, що емпатія – це емоційна здатність реагувати на сигнали, які передають емоційний досвід іншої людини. Інші вважають, що емпатія – це поведінкова здатність, яка проявляється в допомозі, сприянні, альтруїстичній поведінці у відповідь на переживання іншого. Також емпатію розглядають як безперечно позитивне ставлення до іншого.

У третьому підході емпатія сприймається як здатність чи властивість людини, що має складну афективно-когнітивно-поведінкову природу. Визначення цього компонента може включати прийняття ролі іншого, інтерпретацію поведінки, визначення емоційного стану.

Здатність до емпатії є значною та необхідною якістю для людей. Особливо це стосується тих категорій людей, трудова діяльність яких пов'язана зі спілкуванням безпосередньо – це психологи, педагоги, соціальні працівники, тобто фахівці соціономічної сфери діяльності. У найзагальнішому сенсі емпатія для цих фахівців визначається їхньою здатністю поставити себе на місце клієнта, відчути його емоційний стан, що забезпечить вибір необхідної лінії поведінки з партнером зі спілкування.

Ми розуміємо під емпатією здатність усвідомлено розуміти емоційний стан і внутрішній світ іншої людини, у суб'єкта емпатії виникає потреба допомогти об'єкту емпатії, прагнення подолати його негативний стан. Підготовка фахівців соціономічної сфери передбачає їхню готовність до діяльності в суспільному просторі за типом «людина – людина», що відтворює ставлення однієї людини до іншої на основі взаємодії, взаєморозуміння, взаємоповаги, взаємодопомоги тощо (Букаєв, 2017, 368). Діяльність представників соціономічної сфери націлена на досягнення таких суспільних ідеалів, як: висока якість життя, добробут, здоров'я, здобуття освіти, розвиток особистості тощо.

Отже, метою дослідження стало вивчення особливостей – рівня, змісту та способів – переживання емпатії студентами із психологічним профілем навчання у зв'язку з їхніми індивідуально-психологічними особливостями. У проведеному нами дослідженні вибіркою стали студенти III курсу – майбутні психологи ($n = 30$) (використовувалися методики: «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна та Н. Епштейна – для визначення рівня вираженості здатності емоційного реагування на переживання іншого; «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» І.М. Юсупова – для виявлення емпатійного потенціалу; «Діагностика емпатичних здібностей» В.В. Бойко – для визначення загального рівня емпатії та розвитку окремих компонентів емпатії).

За результатами першої методики – «Шкали емоційного відгуку» А. Меграбяна та Н. Епштейна, високий рівень емпатії мають 30 % студентів-психологів, їм притаманна більш

виражена позитивна емоційна реакція, вони мають схильність до активної допомоги іншим. 60 % випробовуваних мають належний рівень, контролюють власні емоційні прояви. Низький рівень емпатії було виявлено в 10 %, які мають мінімальну здатність до співпереживання, складно встановлюють теплі та довірливі стосунки.

За методикою «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» І.М. Юсупова, високий рівень емпатії мають 25 % майбутніх психологів, їм притаманна чутливість до потреб та проблем інших. Середній рівень мають 60 %, вони схильні до стримування почуттів і емоцій, контролю. Низький рівень емпатії було виявлено в 15 %, що свідчить про нездатність розглянути ситуацію з іншого боку, їхня думка вважається єдиною правильною.

«Діагностика емпатичних здібностей» В.В. Бойко свідчить про високий рівень емпатії, які мають 10 % випробовуваних, їм властивий високий рівень розвитку емпатичних здібностей, спрямованість уваги, сприйняття мислення. Середній рівень емпатії мають 80 % майбутніх психологів, їм притаманний достатній рівень розвитку раціонального, емоційного й інтуїтивного каналів емпатії. У 10 % студентів діагностовано низький рівень емпатії, їм притаманні байдужість до оточення, їх цікавлять тільки власні почуття, вони не вміють розуміти і бачити емоції інших.

Отже, у результаті проведеного дослідження була виявлена позитивна динаміка в розвитку емпатичних здібностей у майбутніх фахівців соціономічної сфери. Це є важливим показником більш осмисленого сприйняття студентами своїх особистісних якостей, їхньої ролі в майбутній професійній діяльності. Загалом, отримані дані свідчать про професійно-особистісний розвиток студентів і, безумовно, є важливим показником їхньої успішної соціалізації у ЗВО. Але, усе ж таки, деяким майбутнім психологам притаманний низький рівень емпатії. Тому для цієї категорії студентів-психологів, майбутніх фахівців соціономічної сфери, рекомендовано програму тренінгів із підвищення рівня емпатії.

На нашу думку, великий вплив у процесі навчання має виховний чинник. Важливо не лише грамотно організувати освітній процес із метою набуття майбутніми фахівцями соціономічної сфери необхідних знань і умінь, освоєння професійних технологій, але і створити особливе виховне середовище, що дозволяє активно формувати особистість професіонала. Пропонуємо кілька напрямів виховного впливу на особистість майбутніх представників соціономічних професій.

Перший напрям передбачає активну включеність студентів у волонтерську діяльність, яка в основі своїй має «допоміжний» характер. Участь у волонтерських і благодійних акціях не лише дозволяє на практиці відпрацювати різні технології допомоги нужденним людям, але й дає можливість краще осмислити гуманістичний зміст студентів, освоїтись у професії, усвідомити наявність чи відсутність у себе необхідних особистісних якостей, які мають професійну спрямованість та надзвичайно важливі з погляду ефективності професійної діяльності.

Другий напрям ґрунтується на активному залученні студентів до науково-дослідних проєктів профільної спрямованості. Це сприяє успішній професійній соціалізації студентів, оскільки набуваються важливі з погляду професійної компетентності знання, уміння, розвивається емоційно-особистісна сфера, зокрема їхні комунікативні й емпатійні здібності.

Третій напрям передбачає включення до освітнього процесу належної кількості дисциплін, які сприяють осмисленню своєї особистісної готовності до обраної професії та створюють мотивацію до розвитку необхідних якостей особистості. Необхідно включати додаткові дисципліни та курси на вибір, що акцентують увагу на особистісному аспекті професії.

Четвертий напрям передбачає увагу до організації практичної підготовки майбутніх фахівців соціономічної сфери. Важливо, щоб обрані бази практик максимально сприяли включеності практикантів у процес професійного спілкування як із клієнтами, так і зі співробітниками, що дозволить їм «наживо» усвідомити сенс поняття «важка життєва ситуація» клієнта, відчути його потребу в допомозі та відчути свою особисту причетність до неї.

Дотримання вищезазначених умов дозволить не тільки підвищити якість професійної підготовки у ЗВО майбутніх представників соціономічної сфери, але й забезпечити їхній активний особистісний розвиток, зокрема й таку професійно значущу якість, як емпатія.

Висновки. Професійна діяльність фахівців соціономічних професій – це діяльність, у якій професійні компетенції свідомо використовуються фахівцем із метою надання соціальної та психологічної допомоги людині, яка по неї звернулася. Здатність до емпатії є досить

важливим доповненням до професійної діяльності фахівців соціономічної сфери, ключовою умовою цього процесу є емпатія. До професійно значущих якостей відносять: рефлексію, емпатію, емоційну стійкість, уважність, спостережливість; швидкість ухвалення рішень; комунікативні й організаторські здібності.

Динамічний розвиток суспільства, велика соціальна проблематика, зміни в міжнародній політичній ситуації зумовлюють необхідність подальшого розвитку соціономічної сфери діяльності як найважливішого інструменту позитивного впливу на соціум. В умовах сьогодення проблема якісної підготовки фахівців є актуальною і затребуваною. Важливо наголосити, що соціономічна сфера – це сфера діяльності професіоналів (психологів, педагогів, соціальних працівників), що не тільки володіють суто технологічним аспектом професії, а й мають особливий особистісний портрет, зумовлений специфікою так званих «допомагаючих» професій. До вимог таких професій належать розвинені емпатичні здібності особистості, адже емпатія вважається необхідним чинником морального розвитку особистості, сприяє розвитку гуманних відносин, альтруїстичного стилю поведінки. У **перспективах подальшого дослідження** вбачаємо розроблення програми тренінгів, вправ і завдань з підвищення рівня емпатії майбутніх фахівців соціономічної сфери.

Література

Вавривін О.С. Становлення поняття емпатії у психології. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 2. Т. 1. URL: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2019/part_1/7.pdf (дата звернення: 27.03.2023).

Журавльова Л.П. Психологічні основи розвитку емпатії людини : автореф. дис. ... докт. психол. наук. Одеса, 2018. 38 с.

Сердюк Н.М. Емпатія як компонент конкурентоспроможності майбутніх психологів. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського*. Одеса. 2016. № 5. 95 с.

Формування особистості фахівців соціономічної сфери: стратегія і тактика : монографія / колектив авторів. Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2017. 368 с.

Штих І.І. Здатність до емпатії як компонент професійних здібностей психолога. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. 2015. Вип. 2(2). URL: http://dspace.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/1041/1/nvmdupp_2015_2_41.pdf (дата звернення: 28.03.2023).

References

Vavryvin O.S. (2019). Stanovlennja ponjattja empatiji v psykhologhiji [Formation of the concept of empathy in psychology]. *Teorija i praktyka suchasnoji psykhologhiji [Theory and practice of modern psychology]*, vol. 1, № 2. Retrieved from http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2019/part_1/7.pdf (accessed: 27 March 2023).

Zhuravljova L.P. (2018). Psykhologhichni osnovy rozvytku empatiji ljudyny [Psychological foundations of the development of human empathy] (PhD Thesis). Odessa : Derzhavnyj zaklad "Pivdennoukrajins'kyj nacional'nyj pedagoghichnyj universytet imeni K.D. Ushynskogho".

Serdjuk N.M. (2016). Empatija jak komponent konkurentnospromozhnosti majbutnikh psykhologhiv [Empathy as a component of competitiveness of future psychologists.] *Naukovyj visnyk Pivdennoukrajins'kogho nacional'nogho pedagoghichnogho universytetu imeni K.D. Ushynskogho*, № 5, pp. 95.

Bukajev V.V. (2017). Formuvannja osobystosti fakhivciv socionomichnoji sfery: strateghija i taktyka monoghr [Formation of the personality of specialists in the socioeconomic sphere: strategy and tactics : monogr.]. Odessa : Derzhavnyj zaklad "Pivdennoukrajins'kyj nacional'nyj pedagoghichnyj universytet imeni K.D. Ushynskogho".

Shtykh I.I. (2015). Zdatnistj do empatiji jak komponent profesijnykh zdibnostej psykhologa [The ability to empathize as a component of professional abilities of a psychologist]. *Naukovyj visnyk Mukachivskogho derzhavnogho universytetu. Serija "Pedagoghika ta psykhologhija"*, vol. 2, № 2. Retrieved from http://dspace.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/1041/1/nvmdupp_2015_2_41.pdf (accessed: 28 March 2023).